

Forsvar for fatalismen

BOKOMTALE: -Livet er tragisk, men nettopp derfor blir det komisk, og derfor bør vi tillate oss noen lettsindigheter.

Av Victor Lund Shammas, doktorgradsstipendiat UiO.

Kun fatalister kan oppnå lykke, mens de optimistiske og håpefulle blant oss stadig blir skuffet, hevder den tyske filosofen Frank Ruda i boken *Abolishing Freedom: A Plea for a Contemporary Use of Fatalism*. Fatalistene vet at verden allerede er ugjenkallelig ødelagt, at historien er en «slakterbenk», som Hegel skriver i sine forelesninger over filosofihistorien. Men endetiden er ikke noe som skal komme en gang i fremtiden. Apokalypsen har allerede funnet sted. Straks mennesket oppdaget ild begynte den lange marsjen mot atombomben og klimakatastrofen – en opplysningens dialektikk. Paradoksalt nok er omfavnelsen av den totale håpløsheten, eller den *absolutte fatalismen*, selve forutsetningen for å unngå at ting beveger seg fra «vondt til verre» (s. 36), påstår Ruda. «Å anta at alt allerede er tapt og at apokalypsen allerede har intruffet blir selve betingelsen for fremveksten av en genuint fri handling» (s. 127).

Dette høres jo unektelig temmelig dystert ut. Likevel hevder Ruda at hans fatalisme er en form for *komisk fatalisme*: Vi bør akseptere avgrunnen med et smil. Vi bør møte apokalypsens etterdønninger med latter, i den visshet at ingenting nytter og at mennesket er dømt til å leve et liv tappet for essensiell mening. En slik latter har en forløsende effekt: Livet er tragisk, men nettopp derfor blir det komisk, og derfor bør vi tillate oss noen lettsindigheter. Fordi alt er både håpløst og meningsløst, kan vi frigjøre krefter i oss selv til å handle på en friere måte. For ligger det ikke en viss komikk i det å vite og akseptere at verden er et meningsløst sted, et meningsvakuum? Avgrunnsfølelsen er en *produktiv negativitet*. Vi må omfavne det håpløse for å få utrettet ting, enten vi ønsker å starte en revolusjon, skrive filosofibøker eller forelske oss.

For å utdype dette siste punktet: Ruda understreker at det så å si er umulig å forelske seg hvis man på forhånd er innstilt på en slik forelskelse. Ingen forelsker seg (eller blir gjenstand for en forelskelse) hvis de aktivt går inn for å bli forelsket eller elsket: Forelskelsen er alltid et fall – *tomber amoureux/amoureuse* på fransk, eller *to fall in love* på engelsk, et poeng Rudas læremester [Slavoj Žižek](#) liker å understreke. Å forelske seg er ikke et fritt foretatt valg. I kjærligheten virker det meste forutbestemt, og i en virkelig forelskelse kjenner man seg viljeløs og overstyrt. Nettopp i forelskelsens fall lærer man at frihet er et begrep som ikke evner å fange opp de aller viktigste aspektene ved vår menneskelige eksistens – en lærdom som også kan anvendes på revolusjonære situasjoner. I politiske revolusjoner virker også historien som den beveger seg på skinner: Revolusjonen er ikke villet. Den er en begivenhet.

LES OGSÅ: [Frihetens pris](#) • [Å være unik blant de unike](#)

Også de tilsynelatende *minst* viktige aspektene fanges heller ikke opp av frihetsbegrepet: Som Ruda påpeker, beviser Freuds ubevissthetslære at mikroskopiske detaljer ved vårt dagligliv peker mot en determinert livsverden. Parapraksisene, som feilytringer eller det å ubevisst klø seg på nesen istedenfor bak øret, avslører en slående viljeløshet.

Det bør allerede være åpenbart at Ruda (beskrevet av Slavoj Žižek som Tysklands fremste unge filosof) trives best når han beveger seg i paradoksenes rike – håpløshet som håp, predestinasjon som frihet, og så videre. Men Rudas paradoksmakerier er ikke en serie floskler. Rudas dypere mening er at paradoksene går hele veien til bunns så å si, at de paradoksale motsetningene er selve kvikksanden som utgjør virkelighetens uregjerlige fundament. Dette er essensen i Rudas hegelianisme, og kanskje i all hegeliansk tenkning. Dialektikk betyr ikke noe annet enn at motsetningene er virkelighetens fundament.

Forbi frihet

Som tittelen på boken, *Abolishing Freedom*, tilsier, er Rudas utgangspunkt at [frihetsbegrepet](#) må avskaffes. Frihet er et av de mest sentrale begrepet i vestlig politisk tenkning. Men begrepet har blitt en tom beholder. Alle har sin egen forestilling om hva frihet innebærer. Steve Bannons frihet går ut på å kaste ut latinamerikanske immigranter og hegne om «autentiske» amerikanere, Høyres frihet består i skattelettelse til de rikeste, mens venstresidens frihetsbegrep dreier seg om muligheten for selvutfoldelse fristilt fra markedet. Marx understreket at vektleggingen av formell frihet uten et maktanalytisk perspektiv, ville kunne produsere ganske usmakelige ideologiske effekter: En arbeider er kanskje «fri» til å selge sin arbeidskraft akkurat som en kapitalist er «fri» til å kjøpe denne samme arbeidskraften, men forskjellen dem imellom er likevel enorm. Snarere enn å sette oss i stand til å se virkeligheten på en tydeligere måte, virker frihetsbegrepet innskrenkende. Frihetsbegrepet er et «desorienterende uttrykk», for å bruke Rudas termer, og en av ideologiens blodigste slagmarker. Det bør dermed avskrives og forkastes.

Følgelig må vi forholde oss til frihetsbegrepet på én av to måter: (1) Vi kan ta opp kampen om frihetsbegrepet og forsøke å fylle det med et absolutt, positivt innhold. (2) Vi kan forkaste frihetsbegrepet og utvikle nye ideer utenfor dens rammer.

Men ifølge Ruda vil det første alternativet alltid mislykkes. Interessekampene er steile og det finnes ikke noe transhistorisk fundament som lar oss avklare begrepet en gang for alle. Derfor velger han sistnevnte alternativ: fatalisme fremfor frihet. Bokens hovedtese er at fatalisme er et helt sentralt begrep i den vestlige rasjonalismens historie, noe som understøttes ved en rekke nærlesninger av Luther, Erasmus, Descartes, Kant, Hegel og Freud – som Ruda mener alle forfekter en eller annen form for fatalisme, fra Luthers predestinasjonslære til Freuds fri assosiasjonslære.

Med Luthers begrep om predestinasjon lærer vi at Guds veier er uransakelige. Skjebnen vår er allerede forutbestemt av en allmechtig Gud. Forsøket på å lete etter tegn på vår egen frelse må derfor resultere i en dyp følelse av desperasjon – en indre avgrunn. I motsetning til Calvin mente

Luther at vi forholdsvis enkle vesener verken kan eller bør prøve å finne spor i vårt daglige liv etter Guds plan for oss. Lutheranismen er skjebneomfavne. Desperasjonen hindrer at vi blir selvgode, at vi gir oss selv lov til å strutte med selvsikkerhet. Men nettopp dette er frigjørende. Det lar oss handle på en god og fornuftig måte i verden, mener Ruda.

I dette ligger det jo mye velkjent for oss nordmenn. Vi liker ikke disse selvsikre amerikanerne som står på scenen og bruser med fjærene. Janteloven er i bunn og grunn et resultat av en nedarvet fatalisme. Man skal ikke tro man er noe: Dette er den gode arven etter Luther. Dette er dypest sett, men på en usynliggjort måte, fatalismen i praksis. Kanskje er ikke Rudas tese om at vi må omfavne en form for fatalisme så fremmed likevel for oss nordmenn.

Håpefull fatalisme

Som Žižek og [Badiou](#)—Ruda har tidligere skrevet bøker om begge—har Ruda et ganske lekent forhold til filosofisk tenkning. Som et eksempel nevner Ruda paradokset kjent som *Buridan's ass*: Et esel befinner seg like langt fra to ulike høyballer, men fordi distansen mellom eselet og de to matkildene er identisk, klarer ikke eselet å bestemme seg for hvilken det foretrekker. Følgelig sulter det ihjel. Ruda bruker dette eksempelet for å vise at friheten til å velge kan være en hul form for handlekraft: Kanskje er vi alle som Buridans esel, kanskje sulter vi oss alle ihjel i møte med «like nære» underholdningskilder, livsveivalg, politiske partier, osv. «In this precise sense, then, the present situation can be said to be a *time of universalized assthetization*,» (s. 4) skriver Ruda. Man kan formelig forestille seg forfatteren humre foran tastaturet ved denne sistnevnte formuleringen. Ruda evner å trenge ned i metafysikkens dypeste mysterier, men smilende og leende – akkurat som hans komiske fatalisme forlanger.

Likevel er det noen åpenbare problemer med Rudas sentrale teser.

For det første, Rudas innvending mot forestillingen om frihet som en personlig evne (*capacity*) er problematisk. Når vi ser for oss frihet som en personlig evne, skriver Ruda, gjør vi frihet om til noe man besitter og utøver som enkeltmenneske. Men vi forestiller oss samtidig at evner er muligheter, hevder Ruda. Hvis vi tenker at vi har evnen til å utøve frihet, følger det (påstår Ruda) at vi også ganske snart begynner å tenke at vi har muligheten til det. Det finner sted en slags glidning fra evne (*capacity*) til mulighet (*possibility*) til virkeliggjøring (*actuality*). Dette argumentet er problematisk. Vi kan tenke oss at det å spille fiolin eller drive med astrofysikk forutsetter bestemte evner. Men bare fordi vi har erkjent at disse aktivitetene avhenger av evnen til gehør eller abstrakt tenkning, betyr ikke det at vi tror vi vil ha muligheten til å bli den neste Albert Einstein eller Arve Tellefsen. Vi kan erkjenne at det å utøve frie valg innebærer at frihet er en personlig evne – uten dermed å tro at vi faktisk *har* denne aktualiserbare muligheten innenfor rekkevidde. En konsentrasjonsleirfange vet at forskjellen mellom død og frihet er et piggtrådgerde, men det betyr ikke at fangen besitter et reelt håp om å unnslippe. Rudas påstand om at frihet er en *evne* også innebærer at den vil *muliggjøres* og *virkeliggjøres*, følger ikke nødvendigvis av premisset.

For det andre, Rudas hovedargument er at fatalisme nettopp i sin veldige negativitet er en form for positivitet med andre midler. «Virtue seems to be possible only if we start from this assumption, that is, from assuming its impossibility.» (s. 9) Nettopp fordi vi forkaster ideen om frihet, og fordi vi omfavner skjebnen, skal vi settes i stand til å bygge en bedre, friere verden. Men kan ikke fatalismen virke paralyserende snarere enn oppkvikkende?

Denne litt fiffige måten å snu opp ned på tradisjonelle forestillinger—at fatalisme er frihet i en mer autentisk form—har nok en relativt begrenset holdbarhetsdato. Appellen ved en slik tanke ligger i at den er ny og uvant. (Kanskje er dette all tenknings skjebne – en virkelig fatalistisk innsikt.) Det er forholdsvis enkelt å forfekte en form for *amor fati* når man lever i en relativt avklart livsverden – «bakgrunnen», for å bruke Searles begrep, for denne filosofiske omkalfatringen av vante forestillinger er at man lever i et velfungerende økonomisk system med omfattende velferdsgoder og høy sysselsettingsgrad. Men det virker umenneskelig å skulle forfekte fatalisme, hvor komisk den enn måtte være, overfor arbeidsløse palestinske ungdommer eller søppelplukkerne utenfor Manila. Håpet om en bedre virkelighet, er kanskje det eneste som holder kinesiske fabrikkarbeidere eller marokkanske gategutter gående i en brutal hverdag.

Hvis man først skal være fatalist, er likevel Rudas komiske fatalisme langt på vei å foretrekke fremfor konkurrerende former for fatalisme. Ruda lister opp tre alternative paradigmer. *Eksistensialistisk fatalisme* hevder at frihet består i å frigjøre seg fra «alle utenforliggende bestemmelser... for å kunne oppdage intetheten inni en selv» (s. 170). Komisk fatalisme hevder på sin side at det ikke engang finnes et indre intet, en «mindre enn intet» (en henvisning til Žižeks paradoksale begrep, «mindre enn ingenting»). *Nihilistisk fatalisme* går ut på at alt er intet og at ingenting betyr noe. Komisk fatalisme, på den andre siden, påstår at det ikke engang finnes noe intet som kan nedvurderes og at «nedvurdering dermed i seg selv er en intetsigende gest» (s. 171).

Sist men ikke minst: *Tragisk fatalisme* påstår at «tragisk konflikt er uunngåelig» (s. 170). Som et eksempel: Samuel Huntington mener at verdens konkurrerende sivilisasjoner holder kollisjonskurs og at en verdensomfattende krig er uunngåelig. Mot denne tilnærmingen, hevder den komiske fatalismen at denne formen for uunngåelig konflikt er illusorisk: «Alt er allerede fortapt og våre forsøk på å [unngå dette] er faktisk komiske» (s. 170). Dette er virkelig galskapens latter, den gale manns sinnssyke latter i møte med verdensbrannen, men som likevel på et eller annet vis, skal *forhindre* at virkeligheten går til grunne. Er dette så en reell fatalisme? Hvis man holder en håpets flamme gående i en liten avkrok av sinnet sitt, betyr ikke det at man ikke egentlig tror på ens egen angivelige fatalisme?

Jeg tror Rudas komedie eller komikk ligger i at han har skrevet en bok til forsvar for en fatalisme som ikke egentlig i siste instans er spesielt fatalistisk. Kanskje dette er forfatterens siste pek: at ingenting bør tas for alvorlig, at alt rommer potensialet for en beckettisk latter, en vanviddets besnærende latter, fordi verden er på vei mot avgrunnen – og at vi nettopp bør more oss med denne tanken. Alternativet til denne komiske omfavnelsen av avgrunnen er en slags uhildet negativitet, en slags depressiv chomskyansk følelse av at venstresiden har tapt, at kapitalismen

har løpt løpsk, at verdens ledere er blitt gale tyranner, nærmest over natten. Kanskje er den absolutte håpløsheten nettopp det som kreves for å gjenvinne håpet.